

УДК 821.161.2

ЙОЛКІНА Л. В.

УКРАЇНСЬКА ПОЕЗІЯ XVI СТ. У РЕЦЕПЦІ ВОЛОДИМИРА ПЕРЕТЦА

У статті проаналізовано основні положення розділу праці Володимира Перетца «Малоросійські вірші і пісні у записах XVI – XVIII ст.», присвяченого аналізу поетичних творів XVI століття. Особливу увагу приділено визначенню особливостей мови та версифікаційному аналізу творів Герасима Смотрицького та Андрія Римші.

Ключові слова: силабічне віршування, версифікація, ранні зразки української поезії.

У створенні об'єктивної картини розвитку літературного процесу велику роль відіграє виявлення джерел певних літературних явищ та фіксація й детальне опрацювання всіх елементів цього процесу. На кожному етапі розвитку національної літератури з'являються нові зразки, які стають або основою певного явища, або поштовхом для інших явищ. У розвитку літератури вагому роль відіграють взаємовпливи літератур. Так, на думку В. Перетца, джерелом вивчення історії російської поезії, зокрема російської народної пісні, є старовинні збірки псалмів та кантів. Вони дають змогу на науковому рівні робити висновки щодо історії деяких пісенних сюжетів та їх обробок. Значну частину таких пісень дослідив О.І. Соболевський у ґрунтовній багатотомній праці «Великоруські народні пісні» [5].

У збірках пісень, що зберігалися практично в усіх бібліотеках царської Росії наприкінці XIX ст., народні пісні були представлені в невеликій кількості, більша частина – це вірші, канти, псалми та інші авторські твори початку XVIII ст., писані силабікою, у яких відчутні відбитки української та польської мов. Володимир Перетц дійшов висновку, що частина відомих кантів і псалмів має своє коріння в польській та українській літературах. Саме це подвигло автора праці «Малоросійські вірші і пісні у записах XVI –

XVIII ст.» звернутися в першу чергу до вивчення української поезії, дослідження якої давало змогу в подальшому робити правильні висновки щодо походження певних явищ у російській літературі.

Метою цієї статті є аналіз досліджень, здійснених Володимиром Перетцом у напрямі вивчення ранніх зразків українських авторських («штучних») віршових творів. Під увагу беремо насамперед ґрунтовне видання науковця «Малоросійські вірші і пісні у записах XVI – XVIII ст.», зокрема аналізуємо лише поезію XVI ст. Це видання побачило світ 1899 р. в Санкт-Петербурзі у Типографії Імператорської Академії Наук і є окремим відбитком з «Известий Отделения русского языка и словесности Императорской Академии Наук».

«Поза межами літургійної та молитовної християнської поезії давньоруська, а потім і російська, білоруська та українська літератури до кінця XVI ст. книжної поезії не знали. Це пояснюється, очевидно, складним розподілом функцій між середньовічною літературою і фольклором» [2]. На думку В. Перетца (а тепер цієї думки дотримуються й інші дослідники-медієвісти), найдавнішою пам'яткою української поезії «може вважатись пісня «Про Штефана-воеводу», записану як зразок народної малоросійської мови у Граматиці чеської мови Яна Благослова, завершеній у 1571 р.» [4, 2]. Науковець вважає, що цей текст може бути віднесений «до половини XVI ст.» [4, 3]. Що ж до авторської (науковець вживає термін «штучної») поезії, то дослідник, спираючись на друковані й рукописні джерела, відносить її до другої половини XVI ст.

Не згадує у своєму дослідженні В. Перетц інший твір, який датується 1575 р. і згадується сучасними дослідниками, зокрема В. Кречетом, – пасквіль Яна Жоравницького, оскільки інформація про нього з'явилась дещо пізніше.

Значну увагу Володимир Перетц приділяє вивченню найперших авторських творів. Так, найдавнішими зразками авторської поезії дослідник вважає «вірші на герб кн. Острозького і передмову до читачів у відомій

Острозькій Біблії 1581 року, а також двовірші, які коротко характеризують важливі події кожного місяця, «Хронологія» Андрія Римші, видана в тому самому Острозі 1581 року [4, 3].

Як глибокий і вдумливий науковець Володимир Перетц ніколи не покладався на поверховий погляд або неповний матеріал, тож і не покладався він на два двовірші взяті з Острозької Біблії. З метою глибшого ознайомлення у своїй праці він публікує повний текст однієї поезії, що дає багатший матеріал для дослідників, які користаються з його праць, та повною мірою ілюструє висновки науковця. Важливим також є опис пропонуваного джерел: «На обороті головного аркуша, в середині, надруковано герб князів Острозьких. Строфи розташовані по три – вгорі й внизу сторінки, у такому порядку...» [4, 3]. Далі подано текст мовою оригіналу. Друк В. Перетц здійснював відповідно до певного видання.

Повний текст і подальші вірші до читачів, складені, як відомо з передмови, «многогрішним Герасимом Даниловичем» [4, 3], жанрово В. Перетц окреслює як перші «оди», автором яких був Герасим Смотрицький.

Другою постаттю, до творчості якої звертається В. Перетц, є Андрій Римша. Його «Хронологія», що побачила світ 5 травня 1581 р. в Острозькій друкарні, вміщує двовірші, які, як зазначалося вище, у короткій формі подають інформацію про важливі події кожного місяця і є дуже корисними для християн. У праці Володимир Перетц подає ці тексти в повному обсязі, що дає змогу переконатися в їхній версифікаційній досконалості. У дослідженні згадано й інші три твори А. Римші: «1) у Збірнику 1585 р., що був виданий у Вільні братами Мамоничами, 2) у виданні Литовського Статуту 1588 р. і 3) в Апостолі, надрукованому тими самими Мамоничами в 1591 р.» [4, 9].

Важливим є спостереження, яке приводить до висновку про те, що версифікаційний рівень Андрія Римші постійно удосконалюється і кожен наступний текст постає технічно вправнішим від попереднього, тож і творить зразки для наступників.

У дослідженні подаються описи специфіки друку окремих текстів поета. Так, щодо другого вірша зі збірника Мамоничів зазначено заголовки «На герб ясновельможного пана Остафея Воловича», розташування букв О, W, Р, W, що є ініціалами імені, прізвища та звання, й наявність пояснення герба на наступних сторінках. Це пояснення також вміщено у працю В. Перетца.

Третій вірш А. Римші – хвалебна ода на герб Л. Сапеги, що був литовським підканцлером. Статут 1588 р., під текстом якого розміщено вірш, цікавий як історичний документ, який зафіксував ставлення інтелігенції до магнатів. Збереглося лише кілька повних примірників цього документа, тому його текст також подається в повному обсязі.

Останній, четвертий, вірш Андрія Римші, відомий Володимирі Перетцу, як зазначалося вище, розміщений в Апостолі 1591 р. і є хвалебною одою, присвяченою Федору Скуміну, що був Новгородським воєводою.

Прикметним є й те, що дослідник, якщо це видається можливим, подає інформацію про авторів. Так, про Г.Д. Смотрицького він друкує такі відомості: «Г.Д. Смотрицький (+ жовт. 1594) родом подолянин, батько знаменитого в майбутньому Мелетія Смотрицького, був і сам відомим письменником-полемістом. Він, коли був ще міським писарем у Кам'янці, славився як знавець Св. Письма. У 1576 р. про нього згадується, як про підскарбія кн. Острозьких, а пізніше бере участь у роботі над виданням Біблії і має якийсь, не з'ясований до кінця, стосунок до Острозької школи» [4, 6]. Більша інформація про Герасима Смотрицького містилася на той час у книзі К. Харламповича «Західно-руські православні школи XVI і поч. XVII» (Казань, 1898), яку В. Перетц не міг повною мірою використати, бо до його рук вона потрапила тоді, коли матеріали дослідження вже йшли в друк. Тому автор лише згадує її як інформацію для читача.

Подає автор і короткі відомості про Андрія Римшу. Враховуючи підпис під творами «А. Р. Литвин» та низку інших фактів, пов'язаних з творчістю письменника, Володимир Перетц робить висновок про те, що митець був за

походженням білорусом. Посилаючись на К. Харламповича, дослідник зазначає, що «Хронологію» можна вважати учнівським твором А. Римши, але те, що поет був учнем Острозької школи довести досить складно, водночас залишається очевидним, що він одержав досить хорошу освіту і «добре володів тими літературними формами, які були в моді того часу» [4, 13]. Далі А. Римша перебуває у Вільно, де й пише вірші на герби Воловича, Сапегі і Скуміна. Можливо, там було написано й низку його прозових текстів та перекладів. Ці праці засвідчують, як зазначає В. Перетц, що «рівень освіти Римші був дещо вищий того, який можна було очікувати від учнів братської школи наприкінці XVI ст.» [4, 14].

Дослідник аналізує версифікаційну систему обох митців. Так, проголошуючи Герасима Смотрицького як одного з перших українських версифікаторів та аналізуючи мову й будову його творів, у праці В. Перетц відмічає, що його вірші написані добротною церковнослов'янською мовою з незначним вкрапленням «місцевих» слів, які увійшли в літературну мову з польської, на кшталт: «драпіжні», «згода», «дбати», «незносний» тощо. Що ж до віршового розміру, то двовірші – нерівноскладові, але скріплені римою; перший вірш може бути віднесений до тринадцятискладника. Поезії Г. Смотрицького не можуть бути названі творами досконалої форми, але становлять значний інтерес як одні з перших поетичних творів писаних національною мовою.

Водночас вірші А. Римші, на думку науковця, «значно досконаліші від віршів Острозької Біблії, але мова тут – не вчена, церковнослов'янська, а звичайна західно-руська, близька до мови актів і ділових паперів. Порівнюючи розміри віршів Римші з тими зразками, які подає сучасна їм польська теорія і практика віршування, помічаємо повний збіг прийомів» [4, 13]. Висновок науковця однозначний – де б не навчався Андрій Римша, яку б освіту не здобув – він чудово володів віршовою формою.

Цей пласт літератури вже частково досліджений нашими сучасниками. Такі дослідження вказують не лише на високий поетичний хист Андрія

Римші, а й на вагомість його текстів-перекладів. Так, у дисертації «Еволюція хождений в восточнословянских литературах XII – XVIII вв.» у підрозділі «Хорографія...» О. Поляка в перекладі білорусько-українського письменника Андрія Римші» Елла Дюкова аналізує польськомовний переклад латинського тексту О. Поляка «Хорографія або Топографія Святої землі», виконаний А. Римшею. «Названный паломницький текст наближений до світського; інформація подана так, щоб могла бути корисною віруючим усіх конфесій (подібно до «Хронології» – Л. Й.). Наводяться свідчення популярності роботи кальвініста А. Римші в Росії, а його праця свідчить, що ідея паломництва й відповідний літературний жанр сприяли зближенню представників різних конфесій: католиків, православних, протестантів.

Водночас дослідження Елли Дюкової засвідчує й те, що праці А. Римші були якісними й справляли вплив на розвиток не лише української та білоруської, а й російської літератур: «На українських і білоруських територіях, що входили до складу Великого Князівства Литовського та Речі Посполитої, був відчутний значний вплив західноєвропейських культур, що сприяло практиці перекладу, використанню в літературі латинської і польської мов і введенню відповідних текстів у корпус паломницьких творів. Показовим є приклад тексту «Хорографія або Топографія Святої землі», перекладеного з латинської мови на польську білорусько-українським письменником Андрієм Римшею. Переклад Римші мав запит навіть у Росії, де виникли російськомовні відтворення його тексту. Перекладні «подорожники», створені в «західноруському краї», були покладені в основу паломницьких творів, які створювались у XVI, XVII ст.ст. з ініціативи російського царя в Москві» [2, 7]. Такого типу сучасні дослідження підтверджують слушність думок висловлених В. Перетцом ще наприкінці XIX ст.

Аналізуючи строфічну будову віршових текстів Андрія Римші, Володимир Перетц звертає увагу й на коми, розставлені у дивний спосіб – їх розстановка не відповідає правописним нормам. Ось як появу цих знаків

пояснює науковець: «Цезура досить чітко виставлена після 7 складу. Там, де А. Римша не мав надії на здогадливність читачів, а можливо й тому, що взагалі вірші російською мовою [хоча йшлося про українські тексти – Л. Й.] були справою новою, незвичною, – він розставляв знаки там, де мала бути зупинка; таким чином у віршах на герб Лева Сапеги, вміщених у Литовському Статуті 1588 р., ці цезури чітко визначені комами. Інакше, здається нам, неможливо пояснити ці знаки, оскільки вони, по-перше, розставлені невідповідно граматичному поділу речень, а по-друге – зовсім не безладно й безсистемно (що спостерігається в рукописах сучасних Статутів). Залишається третє – наш здогад, на користь якого свідчить перша ж спроба прочитати вірші, ставлячи наголоси й цезуру посеред вірша там, де стоїть кома» [4, 13—14].

Як приклад такого явища в літературі XVI ст. автор дослідження подає й звернення до читачів у відомому «Апокрисисі» Христофора Філалета (1597 р.), який був у подібний спосіб правильно «налаштований». У цьому випадку цезура не співпадає з кінцем слова, що робить вірш незграбним.

Досліджуючи українську поезію зазначеного періоду, В. Перетц відмічає, що до першої половини XVII ст. поруч існують два види віршів: своєрідна римована проза з невибагливими римами та правильні вірші – дванадцяти- й тринадцятискладники, що відповідало зразкам польської поезики. Інколи авторам не вдається витримати розмір, як, наприклад, у присвяченому князю Олександрю Острозькому творі «Ключ царства небесного» (1587 р.), у якому чергуються віршорядки на 13, 12 і 11 складів (13, 13, 11, 12). Хоча вони й нерівноскладові, та все ж близькі до основного типу розміру, що був популярним в Україні.

Зовсім інші зразки віршування відмічає науковець у творах «Лемент дому княжат Острозьких» (1603 р.), «Перла Многоцінні» (1646 р.) Кирила Транквіліона, «На Різдво Бога і Спаса нашого...» (1616 р.) Памви Беринди. Це засвідчує подальший розвиток версифікації в українській літературі наступних періодів.

Володимир Перетц у своїх дослідженнях вдається до версифікаційного аналізу творів та до окреслення специфіки мовного вираження текстів, не зважаючи на художню образність текстів. Так, можна констатувати, що дослідник не виокремлює найхарактерніші образи й образні системи, не зважає на зменшення навантаження на християнську образність та звернення до образності, запозиченої з фольклору, поганської міфологічної та народномовної лексики та фразеології. Не зважав науковець і на ідейну спрямованість творів, тоді як наш сучасник Володимир Кречотень зазначає: «Ідея «руськості», єдності й єднання східних слов'ян виразно звучить уже в українських віршах кінця XVI ст. (вірші Герасима Смотрицького, «Скарга нищих до бога», вірші із Загоровського збірника)» [3].

Отже, можемо констатувати, що у своїх наукових дослідженнях, зокрема у праці «Малоросійські вірші і пісні у записах XVI – XVIII ст.», Володимир Перетц детально аналізує версифікаційну систему XVI ст. в Україні, визначає особливості творів тих митців, які започатковували цю справу в національному письменстві, спираючись на досвід польської літератури. Впевнені, що досконалість форми, яку продемонстрував Андрій Римша є результатом не лише його освіти, а й перекладницької діяльності, яку він активно практикував. Слід відмітити й те, що тексти, створені Герасимом Смотрицьким хоча й не мають такої досконалої форми, як у Андрія Римші, та написані досконалою церковнослов'янською мовою, яка демонструє його глибоку наукову підготовку та відповідну причетність до праці з релігійною літературою. Важливим є те, що праця В. Перетца містить повні варіанти окремих текстів. Це унаочнює судження і висновки науковця, дає змогу порівняти зразки різних віршових творів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дзюкава Э. Ю. «Апалогія» Малеція Сматрыцкага (1628) як паломніцкі текст : ідэйна-мастацкія асаблівасці твора / Э.Ю.

- Дзюкава // Веснік Беларус. дзярж. ун-та. — Сер. 4: Філалогія. Журналістыка. Педагогіка. — 2009. — № 3. — С. 11—15.
2. Дюкова Э.Ю. Эволюция хождений в восточнославянских литературах XII — XVIII вв. : авторефер. дисс. на соискание ученой степени канд. филол. наук : спец. 10.01.03 — литература народов стран зарубежья (украинская). /Э. Ю. Дюкова — Минск, 2010. — 24 с.
 3. Крекотень В. Українська книжна поезія кінця XVI — початку XVII ст. [Електронний ресурс] / Володимир Крекотень // Ізборнік.— Режим доступу : <http://izbornyk.org.ua/ukrpoetry/anto01.htm>
 4. Перетц В. «Малоросійські вірші і пісні у записах XVI — XVIII ст.» / Володимир Перетц. — СПб : Типографія Імператорської Академії Наукъ, 1899. — Т. I. — 84 с.
 5. Соболевский А. И. Великорусские народные песни : У 7 т. / А. И. Соболевский — СПб, 1896. — Т. 1. — 1895. — XII, 628 с.; Т. 2. — 1896. — XVI, 588 с.; Т. 3. — 1897. — XVI, 512 с.; Т. 4. — 1898. — XXVI, 722 с.; Т. 5. — 1899. — XVI, 644 с.; Т. 6. — 1900. — XVI, 544 с.; Т. 7. — 1902. — XX, 708 с.

ЁЛКИНА Л. В.

УКРАИНСКАЯ ПОЕЗИЯ XVI В.

В РЕЦЕПЦИИ ВЛАДИМИРА ПЕРЕТЦА

В статье проанализированы основные положения раздела научного труда Владимира Перетца «Малороссийские стихи и песни в записях XVI–XVIII в.», посвященного анализу украинских поэтических текстов XVI века. Особенное внимание автор уделит определению языковых особенностей и особенностей версификации анализированных произведений Герасима Смотрицкого и Андрея Рымиши.

Ключевые слова: силлабическое стихосложение, ранние образцы украинской поэзии

YOLKINA L.

**UKRAINIAN POETRY OF XVI CENTURY
AT THE PERCEPTION BY V. PERETZ**

The article analyzes the main provisions of section work of Vladimir Peretz "The Little Russia poetry and songs records XVI – XVIII centuries" that dedicated to the analysis of poetry XVI century. Particular attention is given to the characteristics of the speech and versification analysis of works by Gerasim Smotrytsky and Andrew Rymsha.

Key words: syllabic versification, diversification, early examples of Ukrainian poetry.

Стаття надійшла до редколегії 20.09.2013 р.